

Aaro Harju

Maalaiskansakouluntarkastajat kansakoulujen kehittäjinä autonomian ajalla

Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi

Kansakoulujen tarkastustoimi suunniteltiin Suomeen samassa yhteydessä kuin kansakoululaitos muutenkin. Tarkastustoimi oli alusta alkaen elimellinen ja tärkeä osa kansakoululaitosta.

Kuvaavaa kansakoululaitoksen ja tarkastustoimen suunnittelulle oli, että ensimmäisenä aloitti maassamme kansakoulujen ylitarkastaja. Uno Cygnaeus palkattiin tähän toimeen vuonna 1861 tehtävänään luoda Suomeen kansakoulutoimi. Uno Cygnaeus suunnitteli niin kansakoululaitoksen yleensä kuin sen tarkastustoimen koti- ja ulkomaisten vaikutteiden pohjalta. Kotimaassa kirkollisen opetuksen valvonta ja oppikoulujen tarkastus olivat esikuvana. Ulkomaisista vaikutteista ratkaisevimpia olivat Sveitsistä ja Saksasta saadut kokemukset.

Suomen kansakoululaitoksen perusta luotiin vuonna 1866 annetussa kansakouluasetuksessa. Se sisälsi määräykset myös koulujen valvonnasta. Kansakoululaitosta tuli johtamaan asetuksen mukaan kansakoulutoimen ylihallitus. Koulujen lähi-valvonnasta huolehtivat alueelliset kansakouluntarkastajat. Koulujen asioita hoitivat johtokunnat, joilla oli myös velvollisuus pitää kouluja silmällä.

Kansakouluasetuksen tarkastusta koskevat säädökset perustuivat pääosin Uno Cygnaeuksen ehdotuksiin. Merkittävin eroavuus Cygnaeuksen suunnitelmissa ja kansakouluasetuksen säädöksissä koski kaupunkien asemaa. Asetuksen mukaan kaupungit muodostivat omat tarkastuspiirinsä ja saivat valita itse tarkastajansa. Maalaiskunnille tarkastajat nimesi

ylihallitus. Kaupunkien erikoisasema hajotti tarkastushallintoa, josta ei tullut niin selkeää kokonaisuutta kuin Uno Cygnaeus oli tarkoittanut. Tosin muihin maihin verrattuna suomalaisen tarkastusjärjestelmä oli selkeä ja yksinkertainen.

Kansakoulujen hallinnon ja valvonnan erottaminen kirkollisista instituutioista oli merkittävä ratkaisu. Asia ei ollut helppo, minkä vuoksi siitä keskusteltiin vuosikymmeniä ennen kuin oltiin kypsiä ratkaisuun. Kysymys liittyi laajempaan hengellisten ja maallisten tehtävien erottamiseen. Yhteiskunnan nopea kehittyminen 1800-luvun puolivälissä lisäsi maallisten tehtävien määrää. Kirkollisetkin piirit alkoivat myöntää, että oli luontevaa siirtää yhteiskunnalliset asiat kirkolta maallisten hallintoelinten hoidettavaksi. Kirkon tulisi keskittyä vain hengellisiin kysymyksiin. Kouluasioiden irrottaminen oli silti tuskallista, koska koulutyön nähtiin olevan lähellä hengellistä työtä. Professori, sittemmin arkkkipiispa Frans Ludvig Schauman ajoi kuitenkin uudistuksen maltillisesti lävitse. Se sinetöitiin vuoden 1869 kirkkolaissa. Täysin kirkon ja koulun siteet eivät katkenneet, sillä papistolle jäi koulujen uskonnonopetuksen valvonta. Tällä ratkaisulla haluttiin tietoisesti säilyttää koulun ja kirkon yhdysside.

Kansakouluasetuksen määräykset maalaiskansakoulujen tarkastuksesta eivät toteutuneet sellaisinaan eivätkä välittömästi. Kansakoulutoimen ylihallitusta ei koskaan asetettu. Koska myös oppikoululaitos tarvitsi keskusviraston, päätettiin voimavarat keskittää ja muodostaa eri koulumuodoille yhteinen koulutoimen ylihallitus, joka aloitti toimintansa vuonna 1870.

Myöskään alueellisia kansakouluntarkastajia ei heti palkattu, kuten asetuksessa oli säädetty. Määräraha tarkastajien matka- ja päivärahakuluihin oli olemassa vuodesta 1871 lähtien, mutta ylihallitus ei halunnut sitä käyttää. Kansakoulujen ylitarkastaja, jona toimi siis Uno Cygnaeus, ehti valvoa koulut keskusvirastotöidensä ohella. Toinen syy oli se, että Uno Cyg-

naeus ei halunnut palkata sivutoimisia tarkastajia vaan pyrki päätoimisten aluetarkastajien asettamiseen. Uno Cygnaeus oli korostanut alusta lähtien asiantuntevan tarkastuksen merkittävyyttä kansakoululaitoksen menestymiselle. Cygnaeus tiesi, että sivutoimiseksi tarkastajiksi oli saatavissa lähinnä pappeja ja tilanomistajia. Heidän pedagogista tietämystään hän ei pitänyt kuitenkaan riittävänä. Cygnaeus koettikin tehdä kaikkensa, jotta pappeja ja tilanomistajia ei valittaisi kansakoulujen lähihivalvojiksi. Cygnaeuksen näkemykseen mukautuen koulu-toimen yllähallitus tekikin erilaisia aloitteita päätoimisista kansakouluntarkastajista. Senaatti ei tähän suostunut vaan pakotti keskusviraston nimeämään ylitarkastajan avuksi sivutoimisia kansakoulujen paikallistarkastajia. Vuonna 1874 valittiin 25 tarkastajaa. Tosin kolme ensimmäistä paikallistarkastajaa oli aloittanut työnsä jo vuosina 1871 ja 1872.

Päävastuu kansakoulujen valvonnasta jäi kansakouluntarkastajille. Kansakoulujen ylitarkastaja ei vuoden 1874 jälkeen juuri kansakouluissa vierailut. Sitä ennen Uno Cygnaeus tarkasti aktiivisesti kouluja, koska hän oli kolmea yhden pitäjän paikallistarkastajaa lukuun ottamatta ainoa kansakoulutyön valvoja. Vuoden 1874 jälkeen kansakoulujen ylitarkastajan oli keskityttävä lisääntyvien kansakouluasioiden hoitoon keskusvirastossa. Samoin tekivät aikaa myöten muut tarkastajan vakanssilla olevat henkilöt yllähallituksessa. Heitä oli vuonna 1921 jo seitsemän henkilöä.

Johtokunnille oli kansakouluasetuksessa säädetty velvollisuus valvoa koulujen toimintaa. Näin ei käytännössä tapahtunut vaan johtokuntien rooli jäi koulujen asioita hoitavaksi. Johtokuntien panos kansakouluasioiden hoidossa ja kansakoululaitoksen kehittämisessä jäi vaatimattomammaksi kuin oli tarkoitettu. Tämä oli ainakin opettajille ja tarkastajille pettymys. Myöskään papiston uskonnonopetuksen valvonnasta ei tullut kovin merkittävää lisää koulujen toiminnan kontrolliin.

Sivutoimiset kansakoulujen paikallistarkastajat valvoivat kansakouluja vuoteen 1885 asti. Tehtävässä toimi kaikkiaan 89 henkilöä. Pääosa heistä oli pappeja. Paikallistarkastajat eivät kyenneet pääsääntöisesti opetuksen pätevään arviointiin. Myös opetuksen kehittäminen jäi vähäiseksi. Syynä oli pedagogisen tietämyksen puute. Kansakoulujen leviämistä ja juurtumista maalaisväestön keskuuteen he kykenivät kuitenkin edistämään. Kun arvovaltaiset ja paikalliset olot hyvin tuntevat papit nimettiin kansakoulujen lähivalvojiksi, heidät sidottiin edistämään tätä koulumuotoa kiertokoulujen rinnalla. Tällä oli suuri merkitys siinä pitkässä kulttuurikamppailussa, jonka kansakoulu joutui käymään oikeutuksestaan ja jonka se lopulta voitti. Lisäksi paikallistarkastajien ansiosta koulujen valvonta tuli säännölliseksi. Jokainen koulu tuli tarkastettua vähintään kerran vuodessa.

Uno Cygnaeus ei nähnyt paikallistarkastajien toiminnassa mitään hyvää. Hän jatkoikin kamppailua päätoimisten, pedagogisesti koulutettujen tarkastajien puolesta. Vuonna 1885 tällaiset tarkastajat saattoivat aloittaa työnsä. Pappistarkastajien syrjäyttäminen aiheutti kriisin kirkon ja kansakoulun välillä. Papisto koki syrjäyttämisen epäluottamuslauseena ja pelkäsi kansakoulun vieraantuvan kristillisestä kirkosta. Ajan materialistiset ja vapaamieliset virtaukset, joilla ei ollut tosin tarkastajakysymyksen ratkaisun kanssa mitään tekemistä, lisäsivät papiston huolta. Kirkolliset viranomaiset keskittyivät kiertokoulujen kehittämiseen. Heidän toiminnallaan oli hetkellistä menestystä. Kansakouluja kiertokoulut eivät kyenneet kuitenkaan enää syrjäyttämään. Vähitellen myös kirkon ja kansakoulun välinen juopa umpeutui, vaikka lukukinkereille osallistumisesta olikin kiistaa koko autonomian ajan.

Kansakoulujen piiritarkastajien pätevyys ehdot määriteltiin vuonna 1884 epämääräisesti. Näin nimittävälle viranomaiselle, senaatille, jäi vapaat kädet valita halutessaan mieleisään henkilöitä tehtävään. Tarkastajien virkoja ei myöskään vakinaistettu, jotta he olisivat helposti erotettavissa.

Vaikka tarkastajia koskevat säädökset jättivät mahdollisuuden poliittiselle vallankäytölle, tarkastajien toimista ei tullut poliittisen valtataistelun areenaa. Senaatti nimitti tarkastajiksi pääosin ylihallituksen ehdottamat henkilöt. He saivat keskittyä rauhassa koulujen valvontaan ja kehittämiseen. Poikkeuksen muodosti kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastus sortovuosien aikana. Venäläinen hallitusvalta puuttui silloin voimallisesti tarkastajien valintaan ja heidän toimintaansa. Tarkastajat itse välttivät sotkemasta valtio- ja puoluepolitiikkaan työhönsä tavalla, joka olisi herättänyt vastareaktioita. Tässä he onnistuivat kreikkalaiskatolista aluetta ja kansalais sodan aikaa lukuun ottamatta. Jälkimmäisissä tapauksissa tarkastajat joutuivat poliittisiin pyörteisiin negatiivisin seurauksin.

Kansakoulujen piiritarkastajina toimivat pääosin oppikoulupohjaisen akateemisen koulutuksen saaneet henkilöt. Tämä oli selvä linjavalinta. Koulutoimen ylihallitus ja senaatti halusivat saada tarkastajiksi korkean teoreettisen koulutuksen saaneita henkilöitä, vaikka heidän maalaiskansakoulujen ja maalaisolojen tuntemuksensa olikin usein vähäinen. Tavoitteena oli, että tarkastajat olivat saaneet syvällisemmän ja laaja-alaisemman koulutuksen kuin opettajat, joiden työtä heidän tuli arvioida ja parantaa. Tämä linja vahvistettiin vuonna 1909, jolloin tarkastajien kelpoisuusehdoiksi säädettiin filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavat opinnot. Tämä koski myös kansakoulunopettajia, joita alettiin 1910-luvulla valita aikaisempaa enemmän tarkastajan virkoihin.

Tarkastajien toimia ei haluttu vakinaistaa, koska valtaapi-tävät halusivat saada ensin kokemusta uudesta järjestelystä. Kokemus oli valtaosaltaan myönteistä. Niinpä tarkastajien lukumäärää lisättiinkin rinnan koulujen määrän kasvaessa. Vuonna 1917 piiritarkastajia oli toimessa 33. Silti virat vakinaistettiin vasta vuonna 1909. Tarkastajat saivat näin kauan havittelemansa samat taloudelliset ja juridiset edut kuin oli muilla valtion virkamiehillä.

Kansakoulujen piiritarkastajina toimivat aikansa johtavat kansakoulupoliitikot. Toimen hyvä palkkaus ja korkea virka-asema houkutteli tehtävään päteviä miehiä. Tarkastajat viihtyivät toimessaan myös yllättävän pitkään, vaikka työ olikin raskas kirjallisten töiden ja jatkuvan matkustamisen vuoksi. Kaikkiaan tarkastajina ehti vuosina 1885–1917 toimia 64 henkilöä.

Kansakoulujen piiritarkastajien tärkein tehtävä oli opettajien opetustyön arviointi ja parantaminen. Tähän tarkastajien pedagoginen koulutus antoi hyvät mahdollisuudet. Jokaisen opettajan opetustyö tuli arvioitua vuosittain. Ohjaustyö jäi arvioinnin varjoon, vaikka tarkastajat pyrkivät jokaisessa tarkastustilanteessa korjaamaan opettajan opetustyön puutteita ja välittämään kasvatusopillisia näkemyksiään. Monet tarkastajat olivatkin pedagogiikan kehittämisen eturintamassa. Tarkastusten ja opettajakokousten avulla heillä oli hyvät mahdollisuudet välittää uusia kasvatus- ja opetusopillisia virtauksia opettajien keskuuteen.

Opetuksen tasoa tarkastajat eivät kyenneet autonomian aikana mullistavasti parantamaan. Siihen kouluvierailut olivat liian harvalukuiset. Näkyvämpiä tuloksia tarkastajat saivat koulujen yleisissä toimintaedellytyksissä. Yhtä merkittävä oli tarkastajien panos myös kansakoululaitoksen laajentamisessa. He työskentelivät aktiivisesti uusien kansakoulujen puolesta.

Tarkastajien työ ei ollut vain koulujen toiminnan arviointia ja kehittämistä. Siinä oli laaja hallinnollisten tehtävien osuus. Koska lähes kaikki kouluja ja opettajia koskevat asiat kiersivät tarkastajien kautta, heidän työpöydälleen kasautui erilaisten hallinnollisten asioiden kirjo. Näiden hoitoon pedagogisesti koulutetut tarkastajat olivat huonosti varustautuneet. Tarkastajat pääosin välittivät papereita koulujen tai kuntien ja ylihallituksen välillä: itsenäistä päätösvaltaa heillä oli vähän. Tarkastajat koettivat vähentää hallintotehtäviä ja lisätä päätösvaltaansa onnistumatta siinä. He olivat ei vain lähivalvojia vaan myös alueidensa koulujohtajia, tosin pienin valtaoikeuksin.

Tehtävän hallinnollinen luonne korostui autonomian ajan lopulla.

Kansakoulujen tarkastuksen avulla valtiolta halusi kontrolloida tukemansa koulun työtä. Kontrolli oli laillisuus- ja tarkoituksenmukaisuusvalvontaa. Tarkastustyön hoitaneet henkilöt eivät kuitenkaan tyytyneet vain pitämään kouluja silmällä. Heillä oli voimakas kehittämisenäkökulma kuten Uno Cygnaeus oli tarkoittanut. Tarkastustyön kokonaisvaikutus olikin näin huomattavan laaja. Se ulottui opetuksen arvioinnista sen parantamiseen, koulujen ulkoisten varustusten kohentamiseen ja koko kansakoululaitoksen organisaation kehittämiseen. Lisäksi tarkastusinstituutio oli keskeisesti hoitamassa koulujen hallinnollisia asioita.

Tarkastajat kansakoululaitoksen rakenteen kehittäjinä

Kansakoululaitoksen kehittämistyötä ei suoranaisesti missään määrätty tarkastajien työksi, mutta se tuli luonnollisena osana mukaan heidän toimintaansa. Kansakoulujen tutkiminen ja halu edistää kansansivistystä Suomessa johtivat automaattisesti kansakoulua koskeviin parannusehdotuksiin. Tätä korostivat tarkastajat itsekin. Koska he olivat merkittävä vaikuttajaryhmä kansakoululaitoksessa, heidän mielipiteitään kuunneltiin ja niille annettiin arvoa.

Alkuopetuksen parantaminen oli sydämen asioita piiritarkastajille. He havaitsivat työssään alkuopetuksen puutteellisuuden ja sen aiheuttamat ongelmat varsinaisten kansakoulujen työlle. Siksi he hyvin varhaisessa vaiheessa alkoivat ponnistella alkuopetuksen kehittämiseksi, vaikka se ei kuulunutkaan varsinaisen kansakoulun toimialaan. Kansakouluasetuksessa alkuopetus oli jätetty kotien ja kirkollisten koulujen tehtäväksi. Kouluun tullessaan lapset osasivat kuitenkin huonosti lukea ja kirjoittaa eivätkä tunteneet kristinopin perustoituksia. Ne täytyi opettaa heille kansakoulun alussa. Tämä vei

aikaa ja esti niiden opetustavoitteiden saavuttamisen, jotka kansakoululle oli aiottu. Kansakouluista oli vaarassa tulla "tavauskouluja".¹

Kansakouluväki tarkastajat mukaan luettuna koki ongelman polttavana ja koetti ratkaista sitä. Vaatimukset erillisestä alakansakoulusta eivät kuitenkaan menneet lävitse. Jotain piti silti tehdä. Hätäratkaisu löytyi pienten lasten kouluista. Opettajat opettivat kansakouluun tulevia lapsia muutaman viikon syksyllä (alkuaikoina myös keväällä) lukemisen ja kirjoittamisen alkeissa. Tarkoitus oli ollut täydentää kotona opittua, mutta tämä jäi haaveeksi. Koulujen tärkeimmäksi tehtäväksi tuli tavaamisen opettaminen.²

Ensimmäisistä piiritarkastajista kehitti alkuopetusta ponekkaimman Olai Wallin. Hän vastusti K. G. Leinbergin kanssa 1870-luvulla käydyssä alkuopetuskiistassa Uno Cygnaeuksen mielipidettä, jonka mukaan kotien tuli huolehtia lasten alkuopetuksesta, ja vaati pikkukouluja kansakoulun pohjakouluiksi. Wallinin kehotuksesta J. H. Tuhkanen perusti ensimmäisen varsinaisen kiertokoulunopettajanseminaarin Hämeenlinnaan vuonna 1890. Seminaarin tarkastajana oli Hämeen läänin kansakouluntarkastaja. Wallin oli Tuhkasen ja K. Verkon ohella merkittävin kierto- ja pikkukoulujen kehittäjä 1800-luvun lopulla. Myös tarkastaja A. G. Hovilainen oli innokas alkuopetuksen parantaja ja alkuopettajankoulutuksen kehittäjä. Hän oli merkittävä taustavoima kehitettäessä Itä-Suomen kiertokoulunopettajien merkittävää valmistuslaitosta, Leppävirran Kurjalanrannan kansakoulunopettajan johtamaa kurssitoimintaa. Maininnan ansaitsee myös tarkastaja J. Reinin panos alkuopettajakoulutuksen parantamisessa.³

Vuosisadan vaihteessa asia nousi yhä ajankohtaisemmaksi. Alkuopetuksen puutteista oli puhuttu, mutta tilanne ei ollut korjaantunut. Parannusesityksiä oli monenlaisia. Tarkastaja O. Fr. Borg esitti vuoden 1887 yleisessä kansakoulukokouksessa, että pienten lasten koulujen sijaan olisi määrättävä kansakou-

lujen ensimmäinen vuosiosasto toimimaan syyslukukauden alussa. Tätä oli kokeiltu Turun seudulla hänen aloitteestaan.⁴

Tarkastaja Juho Reini uudisti samansuuntaisen esityksen vuonna 1898. Tarkastaja Volter Högman (Rihtniemi) esitti vuonna 1899, että kansakouluun liitettäisiin kaksivuotinen alkeiskurssi tai kehitettäisiin kiertokoulua. Jälkimmäinen vaihtoehto olisi hänen mukaansa helpompi, koska Suomessa oli jo kiertokoulujärjestelmä. Hän päätyikin esittämään kiertokoulunopettajien valmistusta seminaareihin. Samana vuonna pidetyssä yleisessä kansakoulukokouksessa Högman esitti erityisiä alkukoulunopettajien seminaareja ja mallikouluja.⁵

Vuosien 1894 ja 1899 piiritarkastajakokouksessa päädyttiin esittämään pienten lasten koulujen kehittämistä. Tarkastajat toivoivat ylihallitukselta ohjeita näiden koulujen lukuajasta, kursseista ja toimintatavasta. Ylihallituksen kansakouluntarkastaja ja vuodesta 1902 ylijohtaja Y. K. Yrjö-Koskinen pyrkiin kaikin tavoin kannustamaan ja tukemaan pienten lasten koulujen pitoa.

Koska esitetyt parannusehdotukset eivät auttaneet, vuosiosadan alussa lausuttiin ensimmäisen kerran julki ajatus kunnallisesta, valtion valvomasta alkukoulusta. Ajatuksen esitti ensimmäisenä tarkastaja Onni Nyköpp (Rauhamaa). Hän tähdensi kansakoululaitoksen yhtenäisyyttä ja sitä, että kiertokoulujen oli vaikea palvella kahta herraa, kansa- ja rippikoulua. Siksi olisi perustettava oman opettajan hoitama alakansakoulu yläkoulun yhteyteen.

Nyköppin esittämä ajatus alkoi hautua mielissä ja sai vähitellen tarkastajien yksimielisen kannatuksen. He vaativat toistuvasti kunnallisia alakansakouluja. Siihen asti kunnes ne saatiin perustettua, olisi tullut kehittää pienten lasten kouluja. Yksi tarkastajien esitys, pienten lasten koulun jakaminen kahteen osastoon, joista ylemmällä olevat jatkoivat suoraan kansakouluun, toteutui monin paikoin.⁶

Piiritarkastajat olivat ensimmäisten joukossa vaatimassa kunnallisia alakansakouluja yläkoulujen yhteyteen. Myös kirkollisissa piireissä alettiin kypsyä 1900-luvun alussa siihen, että alkuopetus oli jätettävä valtion ja kuntien huoleksi. Kirkon johtajat tiesivät, että kirkko ei voi ilman valtion taloudellista tukea järjestää alkuopetusta tyydyttäväksi. Lisäksi valtionapu veisi kirkollisen koulun väistämättä valtion valvontaan. Näin olisi parempi, että koulut olivat kokonaan valtion ja kuntien ylläpidettävänä ja valvottavana. Vuosien 1894 ja 1904–1905 valtionpäivillä tehtiinkin pappissäädyssä tämän suuntaiset esitykset. Vaikka kysymystä ei vielä ratkaistu, käydyt keskustelut osoittivat, että mielipiteet olivat kääntymässä kunnan ja valtion hoitaman alkuopetuksen puoleen.

Alakansakoulujen perustaminen osoittautui kuitenkin yllättävän vaikeaksi. Venäläinen hallitusvalta vastusti niiden perustamista ja suosi omista tarkoituseristään kirkollista alkuopetusta. Vasta vuonna 1910 otettiin ratkaiseva askel alakansakoulujen perustamisen suuntaan. Eduskunta myönsi valtionavun kunnallisille alakansakouluille. Senaatin toimesta valtionapu jäi kuitenkin pieneksi eikä peittänyt kaikkia kouluista aiheutuvia kuluja. Kunnat olivat sen vuoksi haluttomia perustamaan kouluja. Vuoteen 1921 mennessä Suomeen oli perustettu 682 alakansakoulua (yläkansakouluja oli 3 771). Koulut kuuluivat alusta lähtien kansakouluntarkastajien valvontaan.⁷

Vaikean alkuopetuskysymyksen ratkaisi lopullisesti oppivelvollisuuslaki, joka velvoitti kunnat perustamaan nelivuotisen yläkansakoulun lisäksi kaksivuotisen alakansakoulun ja valitsemaan tälle oman opettajan. Kysymys oli saanut toivotun ratkaisun: kansakoulu huolehti lasten opettamisesta alusta alkaen. Samalla kierto- ja pikkukoulut menettivät tehtävänsä.

Alkuopetuksen ohella myös kansakoululaisten jatkoopetus kiinnosti tarkastajia. Kansakouluasetus velvoitti opettajan ohjaamaan koulunsa päättäneitä nuoria heidän jatkoopin-

noissaan. Opettajat pitivätkin joko lauantai- tai sunnuntai-ilta-päivisin luentokursseja yleissivistävistä aiheista. Nämä "viikonloppukurssit" olivat jatko-opetuksemme alkuna. Toiminta jäi kuitenkin kansakoulun ensimmäisinä vuosikymmeninä kiltuliaaksi. Osallistuminen kursseille oli vähäistä, eivätkä opettajatkaan innostuneet opettamaan ilmaiseksi haluttomia kurssilaisia oman työnsä ohella. Asia oli kuitenkin tärkeä, ja sitä pyrittiin kehittämään.

Tarkastajat olivat alusta lähtien innokkaasti asiassa mukana. Vt. tarkastaja Th. Schwindt esitti jo vuonna 1886 laajan jatkokurssiohjelman. Piiritarkastajien esitykset olivat pohjana ylihallituksella, kun se suunnitteli ensimmäisen jatkokurssiohjesäännön vuodelta 1893. Sen mukaan jatkokursseilla tuli opettaa kymmentä jatkokurssiainetta vähintään 150 tunti a lukuvuodessa. Lisäksi koululla oli mahdollisuus opettaa muitakin aineita harkinnan mukaan. Kurssin saattoi toimeenpanna yhtäjaksoisena kuuden viikon päiväopetusjaksona tai yhtenä iltana viikossa läpi vuoden. Kurssien pidosta alettiin maksaa opettajille pientä korvausta.⁸

Tarkastajilla oli tärkeä rooli jatkokurssien ohjelman hyväksymisessä, sillä johtokuntien esittämä ohjelma ja lupa-anomus meni ensin tarkastajalle, joka lähetti sen ylihallitukseen lausunnon kera. Ylihallitus tiedotti luvan ja ohjelman hyväksymisestä tarkastajaa, joka välitti tiedon edelleen johtokunnalle.

Jatkokurssiopetuksessa tarkastajat olivat voimakkaan individualisuuden ja paikallisen erilaisuuden korostajia. Esimerkiksi vuoden 1894 kokouksessa he eivät kyenneet pääsemään yksimielisyyteen, millä tavoin kurssit olisi tullut järjestää ja minkä sisältöisinä. Päätökseksi tulikin, että kurssit tuli järjestää paikallisten olojen ja tarpeiden mukaan. Myös A. J. Tarjanne, joka oli yksi innokkaimpia jatkokurssien kehittäjiä, esitti 1900-luvun alussa, että jatkokurssien oppiaineiden valinta tulisi tehdä täysin vapaaksi. Mikael Soininen korosti puolestaan jatkokoulutuksen käytännöllisyyttä ja paikallisiin

oloihin sopeuttamista. Tälle vakaumukselleen hän sai vahvistusta Saksaan tekemältään opintomatkalta vuonna 1897.⁹

Jatkokurssiasia oli 1900-luvun alkupuolella jatkuvasti esillä ja tarkastajat osoittivat kiinnostusta sitä kohtaan. Huolenpito olikin tarpeen, sillä kurssit eivät kiinnostaneet kansakoulun päättäneitä oppilaita. Tämän osoittaa sen, että 1890-luvulla kursseja pidettiin vain 26–43 vuosittain. Tarkastajat tekivätkin parannusehdotuksia kurssien järjestämiseen ja ohjelmiin. Asiat, joita tarkastajat korostivat, olivat: kurssiohjelmien keventäminen, paikkakunnallisten seikkojen huomioon ottaminen opetusaineiksessa, opettajien palkkioiden korottaminen ja kurssien käytännöllinen luonne täydennettynä yleistä sivistystä kohottavilla aineksilla jne.

Jatkokurssien kehittämisessä tarkastajien ajatuksilla oli painoarvoa, sillä opetusta uudistettiin pääpiirteissään niiden ajatusten mukaan, joita tarkastajat olivat esittäneet. Jatko-opetus vapautettiin pakollisista aineista ja opettajien palkkioita korotettiin 1900-luvun alussa. Tämä lisäsi kiinnostusta kursseihin. Lukuvuonna 1909–1910 kursseja pidettiin jo 274 ja lukuvuonna 1917–1918 niitä oli 521.¹⁰

Vaikka kansakoulun jatko-opetuksessa olikin ongelmia, siitä oli ennen oppivelvollisuuslakia tullut elimellinen osa kansakoulujen toimintaa. Se oli alkuopetuksen ohella samanlaisen hallinnon ja valvonnan alaisena kuin muukin kansakoulutoiminta. Jatko-opetuksen ongelmat ratkesivat vasta, kun toisen maailmansodan jälkeen siirryttiin 1- tai 2-vuotisiin kansalaiskouluihin.

Ajatus kansakoulusta oppikoulun pohjakouluna tuli esille kansakoulun perustamisen yhteydessä. Ajatus ei ollut meillä sinänsä tuntematon, sillä vuoden 1856 koulujärjestyksen mukaan ala-alkeiskoulut tulivat oppikoulun pohjaksi. Kansakoulun soveltuvuudesta pohjakouluksi ei oltu meillä kuitenkaan yksimielisiä. Esimerkiksi Uno Cygnaeus vakuuttui asiasta vasta ulkomaanmatkansa jälkeen. Hän halusi Sveitsin mallin

mukaan luoda demokraattisen koulun, joka lähentäisi eri säätyjen lapsia toisiinsa. Myös tuleva tarkastaja Olai Wallin puolisi voimakkaasti kansakoulua oppikoulun pohjakouluksi vuosina 1861 ja 1863. Tarkastuskomitea ei kuitenkaan hyväksynyt ajatusta eikä myöskään senaatti. Näin kansakoulua ei määrätty oppikoulun pohjakouluksi vuoden 1866 kansakouluasetuksessa eikä vuoden 1872 koulujärjestyksessä.¹¹

Kansakoulun hyväksyminen oppikoulun pohjakouluksi kiinnosti kansakouluväkeä. Valtaosa oli pohjakouluajatuksen kannalla. Myös tarkastajat suhtautuivat asiaan myönteisesti, joskaan he eivät toimineet kovin aktiivisesti asian hyväksi Albin Järvistä lukuun ottamatta. Tämä näkyi mm. siinä, että he eivät käsitelleet asiaa omissa kokouksissaan eivätkä opettajien piirikokouksissa. Tästä huolimatta pohjakouluasiasta keskusteltiin Suomessa hyvin vilkkaasti 1870- ja 1880-luvuilla. Asiasa ei kuitenkaan saatu aikaan päätöstä, koska senaatti, valtaapitävät eikä edes ylihallitus (ylihallitus ennen vuotta 1898) hyväksyneet ajatusta.¹²

Tarkastajien kiinnostusta laskei edelleen vuoden 1905 ratkaisu, jolla kansakoulu tehtiin tosiasiasa oppikoulun pohjakouluksi. Silloin päätettiin, että yläkansakoulun toisen luokan oppimäärä oli pääsyn ehto oppikoulun ensimmäiselle luokalle. Vaikka tämä määräys ei lopullisesti ratkaissut kysymystä, koska sanotun oppimäärän saattoi suorittaa muuallakin kuin kansakoulussa, se tosiasiasa teki osasta kansakoulukurssia oppikoulun pohjakoulun. Pyrkimys saattaa koko kansakoulukurssi vastaavaan asemaan ei saanut edes ylihallituksen kannatusta, koska se olisi vienyt oppilailta liikaa aikaa.¹³

Kysymys kansakoulusta oppikoulun virallisena pohjakouluna pysyi jatkuvasti pinnan alla ja nousi mm. oppi- ja koulusuuden säätämisen aikoihin uudelleen esille. Muuta päätöstä kuin edellä esitetty siitä ei kuitenkaan tutkimusaikana saatu, vaan asia siirtyi kaukaiseen tulevaisuuteen. Silti jo lukuvuonna 1909–1910 oppikoulun oppilaista 63,8 prosenttia tuli kansa-

koulusta. Lopullisesti yhtenäiskouluajatuksen toteutti vasta peruskoulu-uudistus vuodesta 1970 lähtien.

Pohjakoulukysymystä enemmän tarkastajat tunsivat kiinnostusta oppivelvollisuuden säätämiseen. Jo Uno Cygnaeus oli ollut varovasti koulupakon kannalla, sillä hänen ehdotuksensa tähtäsivät koulujen perustamis- ja käynti-velvollisuuteen.¹⁴ Koulupakkoajatus ei saanut meillä kuitenkaan yleistä kannatusta, ja niin vuoden 1866 asetus rakentui maaseutukoulujen kohdalla vapaaehtoisuuden varaan.

Vapaaehtoisuus oli suomalaisen kansakoulun iskusana sen alkutaipaleella. Tätä korostivat myös ensimmäiset piiritarkastajat. He tekivät voimakasta propagandatyötä kansakoulun vapaaehtoisuuden leviämisen puolesta Suomessa. Tarkastajien mieli alkoi kuitenkin muuttua 1800-luvun lopulla. He olivat K. W. Forsmania lukuun ottamatta vaatimassa yleistä oppivelvollisuutta Suomeen. Asian puki sanoiksi tarkastaja Onni Rauhamaa vuonna 1905 piirinsä opettajakokouksessa. Hän lausui, että "oppipakko" tulee päivä päiväältä yhä polttavamaksi. Siihen on siirryttävä, sillä muuten ei saada koulunkäyntiä säännölliseksi ja kaikkia lapsia kouluun. "Koska Suomen kansa ei vapaaehtoisesti käy koulua läpi kuten ei ole tehnyt muutkaan sivistyskansat, on oppipakko toteutettava." Tässä näkyivät tarkastajien ulkomailta saamat vaikutteet selvästi. He korostivat kaikki oppivelvollisuuden olemassaoloa ulkomailta ja sen positiivisia vaikutuksia siellä kansan sivistykseen.¹⁵

Kansakouluntarkastajien vaatimus oli ymmärrettävä, sillä lukuvuonna 1895–1896 kouluikäisistä (10–16-vuotiaista) lapsista vain 25 prosenttia (56 956) kävi kansakoulua loppujen saadessa opetusta kotona tai kirkollisissa lastenkouluissa. Lukuvuonna 1910–1911 maaseudun (265 832) kouluikäisistä lapsista vain 52 prosenttia (134 162) kävi kansakoulua.¹⁶

Tarkastajien mielialanmuutos oli selvä vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa. Se näkyi voimistuneina yleisen

oppivelvollisuuden vaatimuksina. Tarkastajien tukena oli opettajien lähes yksimielinen kanta asian puolesta. Lisäksi asian takana olivat monet johtavat kulttuuripersoonat, kuten Y. S. Yrjö-Koskinen, Danielson-Kalmari ja Palmen.

Tarkastajien mielialanmuutos johtui niistä käytännön kokemuksista, joihin he törmäsivät joka päivä työssään. Kansa ei ymmärtänyt yleisen ja säännöllisen koulunkäynnin merkitystä, eikä tehty propagandatyö tuntunut auttavan riittävästi, vaikka tilanne olikin parantunut koko ajan. Tarkastajat päätyivät opettajien ja ylihallituksen jäsenten kanssa siihen tulokseen, että ainoa tapa saada asia lopullisesti kuntoon oli säätää yleinen oppivelvollisuus. Tämä kansakouluväen lähes yhteinen toive toteutui vasta itsenäisyysajalla. Senaatti vuoteen 1905 (silloin senaatti nimitti asiaa valmistelewan komitean) ja venäläinen hallitusvalta vuoteen 1917 olivat vastustaneet asiaa. Oppivelvollisuusasian saattoi päätökseen aikansa johtava kansansivistysmies Mikael Soininen ollessaan opetusministerinä. Hän oli ollut myös asiaa valmistelleen komitean puheenjohtaja. Jäsenenä komiteaan kuului tarkastaja O. Vuorisalmi ja sihteerinä tarkastaja A. J. Tarjanne.¹⁷

Vuonna 1921 oppivelvollisuuslaki aloitti uuden vaiheen kansakoululaitoksemme historiassa, vaikka laki ei edellyttänytäkään koulupakkoa. Käytännössä laki tuli merkitsemään sitä, että kaikki suomalaiset kävivät läpi koko kansakoulukurssin. Vasta oppivelvollisuuslaki teki kansakoulusta lopullisesti Suomen kansan perusopinahjon. Kansakoululaitos joutui käymään pitkän kulttuuritaistelun oikeutuksestaan ja voitti sen. Samalla kierto- ja pikkukoulut menettivät tehtävänsä ja syrjäytyivät lopullisesti kansakoulun tieltä. Siirtymävaihe kesti kuitenkin toiseen maailmansotaan asti, erityisesti syrjäseuduilla.

Tarkastajat kansakoulutyön tehostajina

Kansakouluntarkastajat kiinnittivät koulujen tarkastusten yhteydessä paljon huomiota koulujen yleisiin toimintaedellytyksiin. Niissä olikin paljon korjattavaa 1800-luvun loppupuolella, ymmärrettävistä syistä, koska koulutyö jouduttiin aloittamaan monessa paikassa vaatimattomissa ulkoisissa puitteissa.

Opetusvälineet, koulukalusteet ja rakennukset eivät olleet 1800-luvun lopulla yleensä tyydyttävät. Opetusvälineet olivat riittämättömät, kalusteet tarkoitukseen sopimattomat ja rakennukset huonoja. Varsinkin viimeksi mainittujen osalta tilanne oli paikoin hälyttävää, sillä lasten terveys oli vetoisuuden ja pimeyden vuoksi uhattuna. Tarkastajat joutuivatkin uhraamaan paljon aikaa ja vaivaa edellä mainittujen puutteiden poistamiseen. He olivat avainasemassa, sillä opettajia johtokunnat ja kunnat eivät kuunnelleet. Tarkastajien olikin neuvoteltava, avustettava (mm. Aksel Berner välitti itse opetusvälineitä kouluille), vaadittava ja varoitettava johtokuntia lähes jokaisella koululla. Johtokunnat olivat joskus vaikeassa välikädessä, sillä puutteiden poistaminen ei ollut aina niistä kiinni kuntien myöntäessä kitsaasti varoja koulujen ylläpitoon ja kunnostamiseen.

Järkeviäkään parannuksia, kuten kattotäytteen tiivistystä tai seinien tilkintää, ei voinut aina tehdä. Näissä tapauksissa tarkastajat kääntyivätkin usein suoraan kunnan edustajien puoleen ja tekivät tarvittavat korjausesitykset. He olivat havainneet, että keskustelu ja sopiminen kunnallisten elinten puheenjohtajien kanssa vei asioita paremmin eteenpäin kuin tiukkojen virkakirjeiden lähettäminen. Tarkastajien työtä helpotti ja kansakoulun asiaa edisti, jos tarkastajat kykenivät luomaan hyvät suhteen kunnan edustajiin. Kaikki tähän eivät kyenneet vaan pilasivat asian liiallisella virkaintoilulla. Toinen tarkastajien hyväksi havaitsema keino oli, että he itse hoitivat esimerkiksi uusien opetusvälineiden tilaamiset. Tämä 6.3.1903

annettu määräys oikeutti tarkastajan hoitamaan tietyissä asioissa uushankinnat. Tämä oli usein yksinkertaisempaa kuin patistella johtokuntia asioiden hoitoon. Jos tarkastajalla oli arvovaltaa – kuten yleensä oli – ja hänen sanalla ns. painoa, asiat hoituivat kunnallismiesten kanssa ilman suurempia kitkoja. Tämä oli tärkeää, sillä tarkastajat joutuivat olemaan varsin paljon yhteistyössä kunnallisten luottamushenkilöiden kanssa.

Kansakoulutarkastajat kantoivat koko autonomian ajan huolta koulukalusteiden yleiskunnosta. He vaativat hoidettavaksi niitä huolella, jotta ne kestäisivät mahdollisimman pitkään. Koska koulujen omaisuuden ja kalusteiden hoito oli epätyytyttävällä kannalla, tarkastajat päätyivät esittämään vuoden 1912 kokouksessaan, että johtokunnan tulisi pitää joka kerta opettajan vaihtuessa lähtö- ja tulokatselmus sekä ajan tasalla oleva kalusteluettelo. Ylihallitus antoi tätä koskevat määräykset johtokunnille 29.4.1916.¹⁸ Syynä veloitteen antamiseen olivat ne puutteet, joita koulujen omaisuuden hoidossa oli ilmennyt.

Opetusvälineet olivat tärkeällä sijalla siinä havainto- ja myöhemmin osallistuvassa opetuksessa, johon tarkastajat kouluilla pyrkivät. He vaativatkin lähes jokaisessa tarkastajakokouksessa ja ylihallitukselle tehdyssä parannusehdotuksessa koulujen opetusvälinevalikoiman laajentamista. Tärkein kehittämis ehdotus tarkastajilla oli se, että tulisi laatia kouluja varten opetusväline luettelo, jonka mukaan johtokunnat ja kunnat osaisivat ostaa välineitä. He toivoivat, että ylihallitus julkaisisi tällaisen luettelon. Kahdessa tarkastajakokouksessa he jopa asettivat työryhmän valmistelemaan luetteloa ja saattoivat työryhmän tuloksen ylihallituksen tietoon. Neljännessä tarkastajakokouksessa vuonna 1899 asetettu työryhmä jopa julkaisi kirjasen nimeltä Kansakoulun opetusvälineet ja koulukalusto (1900). Työryhmä välitti siinä oman näkemyksensä tarpeellisista ja hyöistä opetusvälineistä sekä koulukalusteista.

Tarkastajat saivat rakennus-, kalusto- ja opetusvälinekysymyksissä merkittäviä vaikutteita ulkomaisilta opintomatkoilta. Matkoillaan tarkastajat tekivätkin näistä asioista tarkkoja havaintoja ja sovelsivat tietämystään Suomen oloihin.¹⁹

Kansakouluntarkastajien kannalta tilanne alkoi helpottaa 1900-luvun puolella. Tämä vähensi tarkastajien työtä. Heidän ei tarvinnut uhrata enää yhtä paljon huomiota koulun ulkoihin varustuksiin. Täysin puutteet eivät toki loppuneet; ne vain vähenivät. Tarkastajat saattoivat keskittyä aikaisempaa enemmän tärkeimpään eli koulujen opetustyön valvontaan.

Piiritarkastajien oli mainittava kertomuksessaan opetustyön lisäksi, missä kunnossa kunkin koulun opetusvälineet, kalusto ja rakennukset olivat. Näin ylihallitus sai täydellisen kuvan koulujen toiminnasta ja työskentelyedellytyksistä. Samalla tarkastajien antamat huomautukset tulivat ylihallituksen tietoon. Tämä oli tarkastajille tärkeää, sillä johtokunnat ja kunnat olivat ajoittain haluttomia korjaamaan puutteita. Ellei tarkastajan huomautus tehonnut, hän saattoi kääntyä aina ylihallituksen puoleen ja pyytää apua. Ylihallituksen huomautus korjasikin epäkohdan yleensä nopeasti.²⁰

Tarkastajilla oli mahdollisuus pyytää myös kruunun virka-apua pakottaakseen kunnat korjaamaan epäkohdat. He turvautuivat kuvernöörien virka-apuun kuitenkin haluttomasti, koska he halusivat välttää julkisia rettelöitä kuntien kanssa ja koettivat saada asiat korjatuiksi neuvotteluin tai ylihallituksen huomautuksin. Aina kruunun virka-avulta ei kuitenkaan vältytty vaan tarkastajat joutuivat pyytämään kuvernööriä huolehtimaan siitä, että niskuroivat kunnat korjasivat huonon koulurakennuksen asianmukaiseen kuntoon. Ellei kuvernöörin päätös tyydyttänyt tarkastajaa, hän saattoi valittaa senaattiin. Tällaisia tapauksia oli muutamia autonomian aikana.²¹

Kansakouluntarkastajat olivat hyvin aktiivisia muissakin koulutyön kehittämiskysymyksissä. Tämä ilmenee muun muassa siinä, että he käsittelivät laajasti näitä kysymyksiä jo-

kaisessa tarkastajakokouksessa ja tekivät ahkerasti ylläpidolle asiaa koskevia parannusehdotuksia. Lisäksi esimerkiksi Aksel Berner oli neuvonantajana useilla 1890-luvun valtiopäivillä ja sai korotettua kansakoululaitokselle myönnettyjä määrärahoja. Tarkastajien mielenkiinto säilyi yhtä suurena koko autonomian ajan. Tässä suhteessa ei ole eroa ensimmäisten ja myöhempien tarkastajien välillä.²²

Läheisesti edelliseen liittyi suomalaisen kansakouluväen ja erityisesti tarkastajien lempiaihe: koulupuutarhojen eli kasvitarhojen, jota nimeä näistä myös käytettiin, perustaminen. Ensimmäinen hankkeen puuhamies oli Olai Wallin, jokia vuonna 1883 ilmestyneessä Kansakoulun yleisessä kasvatus- ja opetusopissaan korosti koulupuutarhan taloudellista, kasvatuksellista ja eettistä merkitystä. Koulupuutarha "saattaa nuorisoa rakastamaan ja suojelemaan oman maan kasvikunnan tuotteita, jalostuttaa lapsen kauneuden mieltä ja estelee raaka-ainasta hävittämistä".²³

Wallinin esittämät perustelut koulupuutarhojen perustamiselle pysyivät tarkastajien keskuudessa samoina koko tutkimusajan. Tarkastajat tekivät aktiivista propagandaa asian hyväksi tarkastusmatkoillaan ja piirien opettajakokouksissa. Tarkastajakokouksissa he pohtivat syitä, minkä vuoksi kasvitarha-asia ei edennyt kouluissa toivotulla tavalla, vaikka asian hyväksi tehtiin todella paljon valistustyötä. Tärkeimmäksi työksi nähtiin johtokuntien haluttomuus puutarhojen perustamiseen, koska niistä koitui heille melkoinen lisätyö. Koulupuutarha-asia ei edennytäkään tarkastajien toivomalla tavalla. Läheisesti koulupuutarhojen perustamiseen liittyi puutarhaopetuksen aloittaminen kouluissa, millä oli sama kohtalo kuin itse kasvitarhoillakin.

Wallinin ohella innokkain koulupuutarhamies tarkastajista oli Mikael Soininen. Hän puhui uskollisesti asian puolesta vielä piiritarkastajavuosien jälkeenkin ja edisti aikanaan voimallisesti puutarhojen perustamista Hämeenlinnan tarkastuspiiriin. Helsingin piirin tarkastaja K. A. O. Relander toimi niin

ikään monin tavoin kasvitarihoiden puolesta olemalla muun muassa jäsenenä asiaa pohtineessa komiteassa.²⁴

Koulupuutarhojen perustaminen käynnistettiin Suomessa voimallisemmin 1890-luvulla, jolloin perustettiin Suomen koulukasvitarihayhdistys (1914). Se johti kasvitarihoiden perustamista ja piti luentokursseja. Ahkerin luennoitsija kursseilla oli tarkastaja Rufus Saikku. Samalla vuosikymmenellä asia oli esillä lähes jokaisessa opettajien piirikokouksessa, joissa yllähallituksen puutarhanhoidon neuvoja K. Kalervo esitelmöi ahkeraan.²⁵

Toinen tarkastajien lempiaihe oli koulukeittoloiden perustaminen. Tarkastajat aloittivat voimakkaan valistustyön keittoloiden puolesta 1900-luvun alkuvuosina. Tarkastajien innotus perustui siihen vakaumukseen, johon vuosisadan vaihteessa oli tultu: lapsi tarvitsee koulussa lämpimän aterian jaksaakseen opiskella täysipainoisesti koko päivän. Kun suomalaisen yhteiskunnan varallisuusaste kohosi ja uudet sosiaalipoliittiset toimet tulivat mahdollisiksi, liittyivät tarkastajat tähän luetteloon lämpimän kouluruuan järjestämisen kansakoululapsille. Kuntia kehoitettiin keittoloiden perustamiseen ja ylläpitämiseen ja valtioilta toivottiin taloudellista tukea. Tarkastajat olivat koulukeittoloiden voimakkaimpia puolestapuhujia 1900-luvun alun Suomessa. Ja tuloksia syntyi, kuten Aimo Halla kansakoulun historiassaan esittää.

Läheisesti koulukeittoloiden perustamiseen liittyi koululääkäritoiminnan aloittaminen. Molemmissa tarkastajien ponttimena oli lasten ruumiillisen hoidon parantaminen. Esikuvan kumpaankin asiakysymykseen tarkastajat saivat Saksasta.²⁶

Eri oppiaineista tarkastajien erityisenä lempilapsena oli käsityönopetus. Käsityönopetus ei ollut kansakouluissamme toivotulla tasolla. Ongelmat olivat monet mutta ne keskittyivät lähinnä pätevien opettajien puutteeseen. Näin erityisesti poikien käsitöiden osalta. Tarkastajat pohtivat käsityönopetuksen tehostamista kokouksissaan ja pitivät teemaa ahkeras-

ti esillä piirien opettajakokouksissa. Myös yleisissä kansakoulukokouksissa esimerkiksi Aksel Berner alusti asiasta. Hänen esityksestään asetettiin komitea valmistelemaan malleja ja ohjeita käsityönopetusta varten. Komitean mietintö valmistui vuonna 1886. Lisäksi tarkastajat tekivät lähes pyhiinvaellusretken omaisia matkoja vuosisadan vaihteen molemmin puolin Aksel Mikkelsonin veistoseminaarin Tanskaan ja Nääsin käsityöseminaariin Ruotsiin. Vaikka he totesivat ulkomaanmatkoillaan käsityönopetuksen (varsinkin poikien käsitöiden) tason Suomen kansakouluissa paremmaksi kuin muualla, silti korjattavaa löytyi. Ainoaksi keinoksi opetuksen yleistymiseen ja paranemiseen nähtiin pätevien opettajien saaminen. Sitä varten tarkastajat toivoivat vuodesta toiseen käsityönopetus-kursseja, joita järjestettiin omiin piireihinsä. Toinen parannusehdotus oli käsityönopettajille maksettujen palkkioiden korottaminen. Palkkiot olivat niin alhaiset, että niillä oli vaikea saada ulkopuolista innostumaan koulun käsityönopetukseen, varsinkin koska siihen eivät läheskään kaikki kyenneet. Tehtävän hoito vaati luontaista taitavuutta yhdistettynä sopivaan luonteeseen. Ulkopuolinen käsityönopettaja oli kasvattaja siinä kuin koulun varsinainenkin opettaja.²⁷

Piiritarkastajien suhtautumisessa koulujen käsityönopetukseen oli tiettyä ristiriitaisuutta. Toisaalta he joka yhteydessä puhuivat käsityönopetuksen kehittämisestä ja miettivät keinoja sen hyväksi, toisaalta he poistivat esimerkiksi tarkastuksistaan käsityön päivän ohjelmasta ja korvasivat sen jollakin muulla aineella.²⁸ Kysymyksessä oli ilmeisesti käsitöiden huonohko arvostus koulun todellisena oppiaineena ja/tai tarkastajan vaikeus arvioida niiden perusteella opettajan opetus-tyo. Lisäksi käsityötä opetti usein ulkopuolinen käsityönopettaja.

Käsityönopetuksen ohella myös siveellisyys-, tapakasvat- ja raittiusopetus olivat lähellä tarkastajien sydäntä. Näitä kysymyksiä he pitivät esillä varsinkin piirien opettajakokouksissa.

IX tarkastajakokouksessa vuonna 1920 tarkastajat päättivät esittää kouluhallitukselle kokeilu- ja mallikoulujen perustamista uusien opetussuunnitelmien ja -menetelmien kokeilua varten. Kouluina toimisivat muutamat täydelliset kansakoulut (ala- ja yläkoulu) eri piireissä. Kokeilukoulun opetussuunnitelman ja -menetelmät suunnittelisi piiritarkastaja koulun opettajan ja johtokunnan avustamana. Tarkastajat toivoivat, että kokeilukoulut aloittaisivat toimintansa sen jälkeen, kun 1910-luvulla työskennellyt opetussuunnitelmakomitea saisi työnsä valmiiksi. Asia jäi idean asteelle. Tarkastajien alueellisesta aktiviteetista voi mainita Oulun piirin tarkastajan J. Reinin esityksen vuodelta 1889. Hän ehdotti ylihallitukselle, että Oulun läänin kouluja varten saataisiin muuta maata lyhyemmät oppikurssit. Ylihallitus ei nähnyt muutokseen mitään tarvetta.²⁹

Kansakouluntarkastajat edistivät työssään myös opettajien oikeudellista ja taloudellista asemaa sekä koettivat huolehtia opettajien pedagogisen tason ylläpitämistä. Oikeudellisesti tärkein kysymys oli opettajien virassapysymisoikeus. Väliaikaisesti ja koevuosille valitut opettajat olivat tässä suhteessa heikossa asemassa. Vuoden 1908 kokouksessa tarkastajat paneutuivat opettajien oikeudelliseen asemaan ja totesivat siinä olevan korjattavaa. Nimenomaan väliaikaisten ja koevuosilla olevien opettajien asema oli epävarma. Näihin johtokunnilla oli liikaa rankaisuvalltaa. Mihinkään ratkaiseviin toimiin kokous ei halunnut kuitenkaan ryhtyä vaan suositti lähinnä näennäisiä parannusehdotuksia. Tarkastajat tiedostivat tilanteen, mutta eivät uskaltaneet tai halunneet esittää konkreettisia parannusehdotuksia.

Suurempaa huomiota kuin oikeudelliseen asemaan tarkastajat kiinnittivät opettajien palkkaukseen. Tarkastajat huolehtivat siitä, että kunnat maksoivat opettajille kuuluvat luontaisedut täysmääräisinä. Tämän lisäksi tarkastajat ryhtyivät 1900-luvun alkuvuosina toimiin opettajien valtionapupalkan korottamiseksi. Opettajien palkkaus oli suhteellisesti huonontunut

inflaation myötä ja oli ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen erittäin alhainen. Tarkastajat vaativat 1900-luvun alusta lähtien yhä ponnekkaammin opettajien palkkauksen parantamista, koska kyse oli monen opettajaperheen kohdalla inhimillisestä hädästä ja myös kansansivistyksen tulevaisuudesta, sillä opettajavirkojen arvostus laski ja pätevien opettajien saanti vaikeutui. Opettajien palkkoja kohennettiinkin 1910-luvulla, ja tässä tarkastajien panoksella oli olennainen merkitys, koska he seisoivat yhteisrintamassa opettajien kanssa näiden palkkauksen parantamiseksi. Taistellessaan oman palkkauksensa puolesta tarkastajat eivät pyrkineet tekemään sitä missään vaiheessa opettajien kustannuksella. Tarkastajat vaikuttivat lisäksi siihen, että kunnat alkoivat maksaa 1910-luvulla opettajille kalliinajanlisiä.³⁰

Tarkastajat halusivat edistää sitä, että opettajat kykenivät maaseudun yksinäisyydessä säilyttämään pedagogisen tasonsa ja kehittymään ajan vaatimalla tavalla. Parhaimmaksi keinoiksi he näkivät opettajakirjastojen perustamisen. Tarkastajat toimivatkin innolla tämän asian hyöväksi. Ajatuksen esitti ensimmäisenä tarkastaja Oskar Hynen vuonna 1881, ja ensimmäisen opettajien lainakirjaston perusti Olai Wallin Tampereelle vuonna 1890. Opettajakirjastojen ideana oli se, että jokainen tarkastuspiiri oli jaettu tiettyihin kirjastopiireihin, joihin kuhunkin oli sijoitettu yksi opettajakirjasto. Täältä opettajat lainasivat itselleen pedagogista kirjallisuutta.³¹

Opettajakirjastoja perustettiin varsin paljon, mutta niiden käyttö jäi suhteellisen vähäiseksi. Tämän vuoksi tarkastajat miettivät kokouksissaan keinoja käytön lisäämiseksi. Ehdotetut toimenpiteet, joihin kuului kirjastopiirien pienentäminen ja kirjojen kierrätyksen nopeuttaminen, eivät ilmeisesti tehonneet, koska tarkastajakokousten jatkuvana aiheena oli, millä tavoin opettajakirjastojen käyttöä voitaisiin lisätä. Sama aihe toistui opettajien piirikokouksissa. Tulokset tarkastajien vilpittömästä pyrkimyksestä ja toimenpiteistä eivät olleet kovin merkittävät. Opettajat eivät ottaneet pedagogisia kirjastoja

sillä tavalla omakseen kuin tarkastajat ja koulutoimen johto olivat toivoneet.

Kirjastojen lisäksi tarkastajat edistivät opettajien pedagogisia harrastuksia tukemalla suunnitelmia, joiden avulla opettajien jatko-opinnot yliopistossa ja opetuksen kuuntelu seminaarissa järjestettiin.³²

Tarkastajia kovasti kiinnostanut kysymys oli johtokuntien tehtävien hoito. Se ei ollut tarkastajien eikä kouluhallituksenkaan mielestä riittävän tehokasta. Tarkastajat käsittelivät johtokuntien tehtävien hoitoa useassa yhteydessä ja esittivät siitä omat parannusehdotuksensa.

Tärkein parannusehdotus oli johtokuntien asettaminen jonkinlaiseen edesvastuuseen tehtävien laiminlyönnistä. Kansakouluasetukseen ja muihinkaan määräyksiin ei sisältänyt mitään tällaista vastuuvaatimusta. Toinen tarkastajien esitys oli, että vuosikertomuksiin olisi lisätty kohta, johon olisi merkitty tarkastajien esittämät vaatimukset ja johtokuntien niiden johdosta tekemät toimenpiteet. Toinen esitys oli, että tarkastajille annettaisiin mahdollisuus evätä koulun valtionavun maksatus, jos johtokunta laiminlöi jatkuvasti tehtäviään. Eräät väläyttivät jopa sakkorangaistuksen käyttöönottoa. Viimeksi mainitut ehdotukset eivät saaneet tarkastajakunnan enemmistön hyväksyntää. Johtokunnat olivat kunnallisia luottamuseliimiä ja tätä halusivat useimmat tarkastajista kunnioittaa.³³

Muita tarkastajien parannusesityksiä olivat vaatimus siitä, että johtokuntien jäseniksi valittaisiin vain kansansivistystä harrastavia henkilöitä, että johtokuntien jäsenet velvoitettaisiin ainakin kerran vuodessa kuuntelemaan opetusta koulussa, että tarkastajat toimeenpanisivat joka viides vuosi tarkastuksen, johon johtokuntien jäsenet etukäteen kutsuttaisiin, että tarkastajat pitäisivät kunnan johtokuntien ja opettajien yhteisiä kokouksia ja että jokaiselle koululle saataisiin oma johtokunta.³⁴ Yksikään edellä mainituista parannusehdotuksista ei toteutunut. Myöskään johtokuntien tehtävienhoito ei vuosien myötä juurikaan kohentunut.

Tarkastajien muita kehittämisehdotuksia olivat kodin ja koulun yhteistyön lähentäminen, lainsäädännön uudistaminen ja koulujen vuosikertomusten ym. asiapapereiden korjaaminen. Kodin ja koulun yhteistyön lähentäminen oli mieleinen aihe tarkastajille. He puhuivat lämpimästi asian puolesta ja koettivat edistää sitä järjestämällä vanhempien kokouksia ja kehottamalla opettajia vierailemaan oppilaiden kodeissa. Hankkeet olivat kannatettavia mutta ne eivät menestyneet. Vanhempien kokouksista ei tullut pysyvää käytäntöä, ja opettajat vierailivat lasten kodeissa jos vierailivat.³⁵

Koulujen vuosikertomuksia tarkastajat toivoivat yksinkertaistettavan, arkistojen hoitoa parannettavan sekä taloudenhoitoa ja tilinpitoa täsmennettävän. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tarkastajat esittivät kansakouluasetuksen uudistamista lähinnä opetuksen järjestelyä koskevilta osilta. Mitkään näistäkään esityksistä eivät toteutuneet.³⁶

Piiritarkastajat olivat aktiivisesti mukana kehittämässä maamme kansakouluja. Läheskään kaikki heidän parannusehdotuksistaan eivät toteutuneet välittömästi. Tarkastajien esityksillä oli kuitenkin merkitystä pitkällä aikavälillä. Lisäksi he tekivät normaalin tarkastustyön ohella joka päivä koulujen kehittämistyötä, jonka tulokset vaikuttivat suoraan koulujen toimintaan. Millaista se oli joka tilanteessa, siitä on mahdoton saada yksiselitteistä käsitystä. Joka tapauksessa se oli merkittävää, merkittävämpää kuin mitä edellä olevista valtakunnallisista kehittämisesityksistä ja niiden läpimenoista voisi päätellä.

Viitteet

- 1 Hallila III 1949, s. 85, 102, 144–147; Kauranne 1966, s. 36.
- 2 Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 12–13; Halila II 1949, s. 107, 138–139, 144–145; Melin 1977, s. 52; Pienten lasten koulujen pidon mahdollisti se, että maalaiskansakoulujen lukuvuotta, joka oli aluksi 42 työviikkoa ja vuodesta 1886 lähtien 36 viikkoa, saattoi lyhentää kiireisimpinä työaikoina syksyllä ja keväällä. Näin vapautuvina aikoina opettajan

- tuli pitää seuraavana vuonna kouluun tuleville lapsille ns. pienten lasten koulua. Halila I 1949, s. 372.
- ³ Isosaari 1960, s. 7; Halila 1979, s. 112, 130–134.
- ⁴ Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 12–16.
- ⁵ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1904 En 1.
- ⁶ Piiritarkastajien kokoukset III 1894, s. 24 ja IV 1899, s. 50; Isosaari 1973, s.51; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904–1920 En 2–8; Halila III 1949, s.90.
- ⁷ Päätös merkitsi ratkaisevaa kuoliniskua kirkollisille kouluille. Halila III 1949, s. 88, 91–92; Kauranne 1966, s. 43.
- ⁸ Keskustelut kahdeksannessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1890, s. 231; Halila II 1949, s. 321–326; Karttunen 1966, s. 50.
- ⁹ Halila III 1949, s. 257, 263; VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkam. ja opettajien matkakert. 1877–1940 Eu 2.
- ¹⁰ Mm. Mikael Soininen julkaisi vuonna 1911 kirjan Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus Suomessa, jossa hän saksalaisen työ-koulupedagogin G. Kerschensteinerin hengessä pyrki toteuttamaan aikakauden yhteiskunnallista valistusvaatimusta; V piiritarkastajien kokous 1904, s. 63–65; Tarjanne 1912, s. 159–161; Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914, s. 22; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8; Halila III 1949, s. 255–259.
- ¹¹ Kallio 1955, s. 13; Karttunen 1966, s. 60; Isosaari 1960, s. 7; Ks. Nim. A. Jnen (Järvinen) 1910, s. 448.
- ¹² Niemi 1969, s.203; Somerkivi 1979, s. 50; Isosaari 1973, s. 34–35, 60.
- ¹³ Oittinen 1966, s. 275; Niemi 1969, s. 188; Somerkivi 1979, s. 51; Isosaari 1973, s. 60
- ¹⁴ Halila IV 1950, s. 25–29; Ensiö 1917, s. 44–48; Isosaari 1973, s. 62; Kankainen 1982, s. 55–65.
- ¹⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885–1900 Em 1–5; Keskustelut kolmannessatoista yleisessä Suomen

- kansakoulukokouksessa 1905, s. 212–213; *Aura* 140/19.6.1888 HYK MF 4639; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904–1908 En 2.
- 16 *Halila II* 1949, s. 60,131; *Halila III* 1949, s. 64; Kirkollisissa lastenkouluissa oli oppilaita vuonna 1895 199 870 (47 % 7-16 vuotiaista lapsista). Vuonna 1910 Suomessa oli kierto- ja muita kirkollisia kouluja 1667 ja niissä oppilaita 191 924. Vuonna 1917 vastaavat luvut olivat 1533 ja 195 322 ja vuonna 1920 1364 ja 168 864. Kirkollisten koulujen määrä oli kansakoulujen määrää pienempi mutta oppilasluku suurempi aina vuoteen 1920 asti. Verkko 1909, s. 172–173; *Hyvärinen* 1913, s. 75; *Hyvärinen* 1918, s. 66–67; *Kurvinen* 1963, s. 239, 287–288.
- 17 *Asiakirjat vp:ltä 1891 V, anomusmietintö n:o 7*, s.13–15; *Rauhala* 1921, s. 423; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1906 Ea 22, senaatin kirje ylihal:lle 13.11.1906; *Autio* 1986, s. 45.
- 18 VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909–1918 Dc 2, ylihal. Kiertokirje 29.4.1916; *M.O. Karttusen haastattelu; Laitakari 11/1920*, s.114; *Jääskinen* 1957, s. 16–18.
- 19 VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkam. ja opettajien matkakert. 1877–1940 Eu 1–7.
- 20 KHA, Ko, Kansakoulutark. tarkastuskertomukset 1900–1921 Em 5–50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1900–1920 En 1–8; *Kansakouluasiain Tietokirja 1914*, s. 139–151.
- 21 VA, KHA, Ko, Kansakoulutark. tarkastuskertomukset 1885–1921 Em 1–50; VA, KHA, Ko, Kansakoulutark., johtok. ym. saapuneet kirjeet 1885–1891 Ee 1; *Kansakouluasiain Tietokirja 1914*, s. 132–156.
- 22 *Piiritarkastajien kokoukset III–IX 1894–1920*; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8; *Kansakoulun lehti* 6–8/1892, s. 45.
- 23 *Wallin* 1883, s. 278; *Isosaari* 1960, s. 7; *Piiritarkastajien kokoukset III–IX 1894–1920*; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8.
- 24 *Voipio* 1944, s.244; *Halila III* 1949, s.119, 237.

- 25 *Ylihal. kiertokirjeet piiritarkastajille 25.5.1904 ja 23.2.1912. Kerkkonen 1923, s. 67; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8.*
- 26 *Halila III 1949, s.124; Moberg 1906, s. 209; Järvinen 1911, s. 235; VII piiritarkastajien kokous 1912, s. 74–81; Ks. Valorinta 1929; Mäkinen 1914, s. 74.*
- 27 *Keskustelut Suomen kuudennessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1884, s. 46–49; Keskustelut Suomen seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 55; VA, KHA, Ko, Kouluhal. Virkam. ja opettajien matkakert. 1877–1940 Eu 1–7; Piiritarkastajien kokoukset III–IX 1894–1920, esim. VI 1908, s. 65, VII 1912, s. 15–23, VIII 1916, s. 150–152 ja IX 1920, s. 114–156; Kansakoulun lehti 6–8/1892, s. 43.*
- 28 *VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885–1921 Em 1–50; Halila III 1949, s. 230.*
- 29 *VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1889 Cc 5, ylihal. istunnot 14.8 ja 6.9.1889.*
- 30 *Nim. J:nen 1906, s. 87–88; Piiritarkastajien kokoukset V 1904, s. 12–18, VI 1908, s. 165–177 ja VIII 1916, s. 61–67; Salokannel 1968, s. 201; Matti Porkkalan haastattelu; Opettajain lehti 7/1920, s. 74.*
- 31 *Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouksessa 1881, s. 54; Kerkkonen 1916, s. 21; Isosaari 1960, s. 6; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8.*
- 32 *Piiritarkastajien kokoukset III–IX 1894–1920, esim. IV 1899, s. 37–38, VI 1908, s. 40–41 ja VIII 1916, s. 22–25; Haapanen 1908, s. 18–22.*
- 33 *Piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 13, VI 1908, s. 144–147, VIII 1916, s. 181 ja IX 1920, s. 274, 279; Laitakari 1920, s. 115, 277.*
- 34 *Piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 13, VI 1908, s. 144–147, VIII 1916, s. 181–182 ja IX 1920, s. 206–279.*
- 35 *Piiritarkastajien kokoukset VI 1908, s. 22 ja VII 1912, s. 31–34; Kerkkonen 1908, s. 105–106; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910–1915, s. 17; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–*

- 1920 En 1–8, tarkastajien parannusesitykset ja piirikokoukset; Halila III 1949, s. 277–278.
- 36 Piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 43–46 ja V 1904, s. 53–54, 97; Aminoff 1908, s. 191–194; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904–1920 En 2–8, tarkastajien parannusehdotukset.

Lähteet

Arkistolähteet

Valtionarkisto (VA), Kouluhallituksen arkisto (KHA), Kansanopetusosasto (Ko).

Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1885–1921 Em 1–50.

Kansakoulutarkastajilta, johtokunnilta ym. saapuneet kirjeet 1885–1891 Ee 1.

Kiertokirjeet 1909–1918 Dc 2, ylihallituksen kiertokirje johtokunnille 29.4.1916 ja ylihallituksen kiertokirjeet piiritarkastajille 25.5.1904 ja 23.2.1912

Konseptipöytäkirjat 1889 Cc 5, ylihallituksen istunnot 14.8 ja 6.9.1889.

Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877–1940 Eu 1–7, kansakoulutarkastajien matkakertomukset.

Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897–1920 En 1–8.

Senaatin kirjeet ja määräykset 1906 Ea 22, senaatin kirje ylihallitukselle 13.11.1906

Lähdejulkaisut

Kansakouluasiain tietokirja. Toimittanut K. G. Aminoff. Helsinki 1914.

Kerkkonen, Kaarlo, kansakoulu-käsikirja lisäyksineen. Porvoo 1923.

Tilastot

Suomen virallinen tilasto (SVT) X Kansanopetus.

Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910–1915.

Valtiopäiväasiakirjat

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä 1891.

Painetut kokouspöytäkirjat

Piritarkastajakokousten pöytäkirjat 1894–1920.

Keskustelut VIII–XVI yleisessä kansakoulukokouksessa 1890–1914.

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti. 1986. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Opetusministeriön historia IV. Pieksämäki.

Ensiö, A. 1917. Oppikoulujen pohjakoulukysymys Suomessa. Turku.

Halila, Aimo. 1979. Kansakoulunopettajat alkukoulunopettajien valmistajina 1880-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68–69 1978–1979. Loimaa.

Halila, Aimo. 1949, 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia I–IV. Turku.

Hyvärinen, Eero. 1913. Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908–1912. Kuopio.

Hyvärinen, Eero. 1918. Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1913–1917. Oulu.

Isosaari, Jussi. 1960. Olai Wallin kansakouluntarkastajana. Kasvatusopillinen aikakauskirja 1960 XCVII 1.

Isosaari, Jussi. 1973. Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Keuruu.

Kallio, Niilo. 1955. Suomen koululaitos. Helsinki.

Kankainen, Mikko. 1982. Suomalaisen peruskoulun eriyttämiskäytännön yhteiskunnallisen taustan ja siirtymävaiheen toteutuksen arviointi. Jyväskylä.

Kansakoulun opetusvälineet ja koulukalusto. 1900. Toimittanut neljännen piiritarkastajakokouksen asettama komitea. Helsinki.

Karttunen, Toivo, J. 1966. Iltajätke-opetuksesta 2- ja 3-vuotiseen kansalaiskouluun. Kansakoulu 1866–1966. Keuruu.

Kauranne, Jouko. 1966. Alakansakoulumme vaihteita. Kansakoulu 1866–1966. Keuruu.

Kurvinen, Onni. 1963. Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48–51 1958–1961. Forssa.

Melin, Vuokko. 1977. Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. I Alkuopetus 1866–1906. Turku.

Niemi, Onni. 1969. Pohjakoulukysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa. I Autonomian aika. Kokemäki.

Oittinen, R. H. 1966. Koulujärjestelmän kehittyminen. Kansakoulu 1866–1966. Keuruu.

Rauhala, K. W. 1921. Keisarillinen senaatti 1809–1909. II 1859–1909. Helsinki.

Salokannel, Akseli. 1968. Elettyä elämää. Hämeenlinna.

Somerkivi, Urho. 1979. Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen satavuotiskautena 1869–1969. Kouluhallitus – Skolstyrelsen 1869–1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M. O. Karttunen. Vantaa.

Wallin, Olai. 1883. Kansakoulun yleinen kasvatust- ja opetusoppi. Jyväskylä.

Valorinta, Väinö. 1929. Maalaiskansakoulujen oppilasasunnot ja koulukeittolat. Helsinki.

Verkko, Kaarlo. 1909. Suomen pikku- ja kiertokoulujen matrikkeli ynnä pikku- ja kiertokoulujen opettajista tiedonantoja. Helsinki.

Voipio, Aarni. 1944. Mikael Soinisen elämä. Helsinki.

Alustukset tarkastaja- ja kansakoulukokouksissa

Aminoff, K. G. 1904. Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat paremmin voisivat tai ennättäisivät positiivisesti vaikuttaa piiriensä kouluolojen hyväksi? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.

Aminoff, K. G. 1908. Mitä toivomuksia on piiritarkastajakokouksella kansakouluasetuksen uusimiseen nähden? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.

Haapanen, A. 1908. Miten opettajakirjastojen käyttäminen saataisiin yleisemmäksi? XIV yleinen kansakoulukokous 1908.

Järvinen, Albin. 1911. Mille kannalle olisi pyrittävä koulukeittoaasiasa? XV yleinen kansakoulukokous 1911.

Kerkkonen, K. 1908 Miten voitaisiin saada aikaan ns. vanhempainkokouksia. XIV yleinen kansakoulukokous 1908.

Kerkkonen, K. 1916. Olisiko suotava, että opettajakirjastojen kirjat – ainakin useimmat – pantaisiin kiertämään asianomaisten opettajien keskuuteen määrättyssä järjestyksessä? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.

Mäkinen, K. K. 1914. Koululääkäritoimen kehityksestä ja nykyisestä kannasta eri maissa. XVI yleinen kansakoulukokous 1914.

Mäkinen, K. K. 1908. Voitaisiko ja miten jatkokurssien toimeenpääntö tehdä yksinkertaisemmaksi? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.

Tarjanne, A. J. 1912. Mihin toivomuksiin antaa aiheita maalaiskansakoulujen jatko-opetuksen nykyinen järjestely? VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912.

Artikkelit ja kirjoitukset lehdissä

Jääskinen, Arvo. 1957. Kunta ja kansakouluntarkastaja. *Opettajain Lehti* 3/1957.

Laitakari, A. V. 1920. Koulujen tarkastuksissa tehtyjen vaatimusten täytäntönpäntön valvonnasta. *Opettajain Lehti* 11/1920.

Moberg, Olga. 1906. Koulukeittoa. *Opettajain lehti* 22/1906.

Nim. A. Jnen (Järvinen). 1910. U. Cygnaeus kansakoululaitoksemme suunnittelijana. *Opettajain Lehti* 41/1910.

Nim. J:nen (Järvinen). 1906. Opettajan aseman turvattomuus. *Opettajain Lehti* 9/1906.

Vuorisalmi, O. 1915. Koulukeittiön puutteessa työskentelevät maalaiskoulut. *Opettajain lehti* 9/1915.

Lehdet

Aura 140/19.6.1888 HYK MF 4639.

Kansakoulun lehti 6-8/1892.

Opettajain lehti 4/1916, 7/1920.

Haastatellut

Karttunen, M. O. s. 28.6.1904.

Porkkala, Matti, s. 25.1.1895.